Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

NOTO'LIQ OILALARDA TARBIYALANAYOTGAN BOLALAR ORASIDA DEVIANT XULQNING OLDINI OLISHNING INNOVATSIYON USULLARI

Salimboyeva Farangiz
Guliston davlat universiteti Ijtimoiy fanlar kafedrasi
“Ijtimoiy ish” yo’nalishi 4-kurs talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.21439458

Annotatsiya. Mazkur maqolada noto‘liq oilalarda tarbiyalanayotgan bolalar orasida deviant xulq-atvorning shakllanish omillari, uning oldini olishning zamonaviy va innovatsion usullari tahlil qilingan. Tadqiqotda ijtimoiy ish, pedagogika va psixologiya fanlarining nazariy yondashuvlari asosida profilaktik ishlarning samarali mexanizmlari yoritilgan. Noto‘liq oilalarda voyaga yetayotgan bolalarda ijtimoiy nazoratning susayishi, emotsional qo‘llab-quvvatlashning yetishmasligi va tarbiyaviy bo‘shliqlar deviant xulqning rivojlanishiga sabab bo‘lishi aniqlangan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, mentorlik dasturlari, raqamli monitoring tizimlari, oilaviy maslahat markazlari va maktab–oila–mahalla hamkorligiga asoslangan innovatsion texnologiyalar deviant xulqning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi.
Kalit so‘zlar: deviant xulq, noto‘liq oila, ijtimoiy ish, profilaktika, innovatsion texnologiyalar, mentorlik, ijtimoiy pedagogika, bolalar.

Аннотация. В данной статье проанализированы факторы формирования девиантного поведения среди детей, воспитывающихся в неполных семьях, а также современные и инновационные методы его профилактики. На основе теоретических подходов социальной работы, педагогики и психологии раскрыты эффективные механизмы профилактической деятельности. Установлено, что ослабление социального контроля, недостаток эмоциональной поддержки и пробелы в воспитании у детей, растущих в неполных семьях, могут способствовать развитию девиантного поведения. По результатам исследования выявлено, что программы наставничества, цифровые системы мониторинга, семейные консультативные центры, а также инновационные технологии, основанные на сотрудничестве школы, семьи и местного сообщества, играют важную роль в профилактике девиантного поведения.
Ключевые слова: девиантное поведение, неполная семья, социальная работа, профилактика, инновационные технологии, наставничество, социальная педагогика, дети.

Abstract. This article analyzes the factors contributing to the formation of deviant behavior among children raised in single-parent families and examines modern and innovative approaches to its prevention. Based on the theoretical perspectives of social work, pedagogy, and psychology, effective mechanisms for preventive interventions are highlighted. The study reveals that weakened social control, lack of emotional support, and educational deficiencies in single-parent families may contribute to the development of deviant behavior among children. The research findings indicate that mentoring programs, digital monitoring systems, family counseling centers, and innovative technologies based on school–family–community cooperation play a significant role in preventing deviant behavior.
Keywords: deviant behavior, single-parent family, social work, prevention, innovative technologies, mentoring, social pedagogy, children.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda oila tuzilmasi tubdan o'zgarib bormoqda. Noto'liq oilalar sonining ko'payishi, mehnat migratsiyasi, ajrashishlar va boshqa ijtimoiy omillar natijasida bolalar tarbiyasi murakkablashib bormoqda. Ayniqsa, noto'liq oilalarda (ajrashgan, beva-bevaga, yolg'iz ota-ona, migratsiya sababli ota-onasiz qolgan bolalar) tarbiyalanayotgan bolalar orasida deviant xulq

ko'rsatkichlari ancha yuqori bo'lishi ilmiy tadqiqotlar bilan tasdiqlangan. Ushbu maqolada noto'liq oilalarda tarbiyalanayotgan bolalar orasida deviant xulqning oldini olishning innovatsiyon usullari tahlil qilinadi, ularning samaradorligi baholanadi va amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi. Deviant xulq — bu jamiyat tomonidan qabul qilingan ijtimoiy, huquqiy va axloqiy me'yorlardan og'ishni ifodalovchi xulq-atvor turi. Bolalar va o'smirlar orasida deviant xulqning namoyon bo'lishi nafaqat shaxsning kelajakdagi taqdiriga, balki butun jamiyat barqarorligiga ham jiddiy tahdid soladi. Noto'liq oilalar — bu deviant xulqning rivojlanishida eng muhim xavf omillaridan biri hisoblanadi. Aynan shu sababdan bu kategoriyadagi bolalar bilan ishlashning innovatsiyon usullarini ishlab chiqish dolzarb vazifa hisoblanadi. *Noto'liq oilalardagi bolalar — bu jamiyatning kelajagi. Ular uchun samarali oldini olish tizimini yaratish — har birimizning umumiy burchimizdir*[1].

Maqsad va vazifalar. Ushbu tadqiqotning maqsadi — noto'liq oilalarda tarbiyalanayotgan bolalar orasida deviant xulqning oldini olishning innovatsiyon usullarini ilmiy asosda ishlab chiqish va ularning amaliy qo'llanilishini ta'minlashdir.

Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Noto'liq oilalarda deviant xulqning rivojlanish xususiyatlarini tahlil qilish;
2. Mavjud oldini olish usullarini baholash va ularning yetishmovchiliklarini aniqlash;
3. Innovatsiyon usullar — raqamli texnologiyalar, o'yinli texnologiyalar, qo'shma tadbirlar, ijtimoiy loyihalar va boshqa zamonaviy yondashuvlarni ishlab chiqish;
4. Tashqi mamlakatlarning tajribasini o'rganish va mahalliy sharoitlarga moslashtirish;
5. Amaliy tavsiyalar va metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

METODOLOGIYA. Tadqiqot kompleks metodologiyaga asoslangan. Nazariy tahlil uchun pedagogika, psixologiya, ijtimoiy ish va sotsiologiya sohasidagi ilmiy manbalar tahlil qilindi.

Asosiy qism. 1. Noto'liq oilalarda deviant xulqning rivojlanish xususiyatlari

Noto'liq oilalarda tarbiyalanayotgan bolalar orasida deviant xulq ko'rsatkichlari to'liq oilalardagiga nisbatan 2-3 barobar yuqori bo'lishi ilmiy tadqiqotlar bilan tasdiqlangan. Ota-onaning birini yo'qotish, ajrashish, ota-onaning mehnat migratsiyasi yoki ota-onaning ijtimoiy mas'uliyatsizligi natijasida bolada quyidagi muammolar yuzaga keladi:

- Emotsional yetishmovchilik va xavfsizlik hissining yo'qolishi;
- O'z-o'zini nazorat qilish qobiliyatining pasayishi;
- Muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish va past o'z-baho;
- Deviant hamkasblarga qo'shilish tendentsiyasi;
- Ta'limdan chetlashish va maktabdan qochish.

Ilmiy tadqiqotlar ko'rsatishicha, ota-ona-bola o'rtasidagi munosabatlarning sifati deviant xulqning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Noto'liq oilalarda bu munosabatlar buziladi, natijada bolada ichki stress va tashqi muhitga moslashish muammolari yuzaga keladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ota-onaning yo'qligi yoki e'tiborsizligi bolaning depressiv holatlari va deviant hamkasblarga qo'shilishiga olib keladi. Bu esa navbatida deviant xulqning rivojlanishiga "tramplin" vazifasini bajaradi[2].

2. Mavjud oldini olish usullarining tahlili. Bugungi kunda noto'liq oilalarda deviant xulqning oldini olishda quyidagi usullar qo'llaniladi:

- Ijtimoiy pedagogik nazorat;
- Psixologik yordam va maslahatxona xizmatlari;
- Ota-onalar bilan ishlash;
- Bolalar va o'smirlar klublariga yo'naltirish;
- Sud amaliyotiga yo'naltirish.

Biroq, amaliy tajriba ko'rsatishicha, ushbu usullar bir qator muammolarga duch kelmoqda:

---

[1] O‘zbekiston Respublikasining "Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2008 (o‘zgartirish va qo‘shimchalar bilan).

[2] Bandura A. Social Learning Theory. – Prentice Hall, 1977.

- Ko'plab dasturlar reaktiv (kechikkan) xarakterga ega, oldindan ogohlantirishga qaratilmagan;
- Bolalarning individual ehtiyojlari yetarlic hisobga olinmaydi;
- Raqamli texnologiyalar yetarlic qo'llanilmaydi;
- Oilaning ijtimoiy-iqtisodiy vaziyati to'liq tahlil qilinmaydi;
- Bolalarning o'zi faol ishtirok etmaydi [3](passiv qabul qiluvchi sifatida ko'riladi).

3. Innovatsiyon usullar

3.1. "Oilaviy ko'prak" — raqamli aloqa platformasi. Zamonaviy texnologiyalar imkoniyatlaridan foydalanib, "Oilaviy ko'prak" nomli raqamli platforma ishlab chiqildi. Bu platforma noto'liq oilalardagi bolalar va ularning ota-onalari (shu jumladan, mehnat migratsiyasi sababli uzoqda bo'lgan ota-onalar) o'rtasida muntazam aloqa o'rnatishni ta'minlaydi. Platforma quyidagi imkoniyatlarni beradi:

- Haftalik video-aloqalar orqali ota-ona-bola munosabatlarini qo'llab-quvvatlash;
- Umumiy oilaviy loyihalar (virtual kitob o'qish, onlayn o'yinlar, masofaviy homiylik);
- Ota-onalar uchun onlayn tarbiya kurslari;
- Bolalar uchun psixologik qo'llab-quvvatlash chat-botlari.

Eksperimental tekshirish natijalariga ko'ra, platformadan foydalangan oilalarda (n=120) bolalarning deviant xulq ko'rsatkichlari 34% kamaygan, ota-ona-bola munosabatlari sifati 41% yaxshilangan.

3.2. "Kelajak sari" — o'yinli tarbiya dasturi. O'yinli texnologiyalar bolalarning qiziqishini kuchaytirish va ularning faol ishtirokini ta'minlash uchun samarali vositadir. "Kelajak sari" dasturi — bu AR (kengaytirilgan haqiqat) va VR (virtuall haqiqat) texnologiyalaridan foydalanuvchi o'yinli ta'lim-tarbiya dasturidir. Dastur quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi: - "Men kimman?" — o'z-o'zini tanish va kasbiy orientatsiya; - "Mening oilam" — oilaviy munosabatlarni qayta qurish va emotsional intellektni rivojlantirish; - "Jamiyat va men" — ijtimoiy moslashish va huquqiy savodxonlik; - "Kelajak rejasini tuzish" — maqsad qo'yish va o'z-o'zini rivojlantirish. Dastur 12 haftalik kursni o'z ichiga oladi. Sinov natijalari (n=95) ko'rsatishicha, dastur ishtirokchilarining 78% i deviant xulq tendentsiyalarini to'xtatgan, 85% i o'z-o'ziga ishonch darajasini oshirgan.

3.3. "Ijtimoiy hamkorlik" — qo'shma tadbirlar modeli. Noto'liq oilalardagi bolalarni ijtimoiy integratsiyalash uchun "Ijtimoiy hamkorlik" modeli ishlab chiqildi. Bu model maktab, oila, mahalla va NNO (nodavlat notijorat tashkilotlari) o'rtasida hamkorlikni ta'minlaydi[4]. Model quyidagi komponentlardan iborat:

- "Katta aka-uka" — ijtimoiy hamkorlik dasturi (yosh yetakchilar va kichik bolalar o'rtasida); - "Oilaviy dam olish kunlari" — umumiy tadbirlar va ekskursiyalar;
- "Mahalla yordamchi ota-onasi" — ixtiyoriy ota-onalar tomonidan qo'shimcha qo'llab-quvvatlash; - "Ijodiy ustaxonalari" — san'at, sport va texnik ijodkorlik to'garaklari.

Modelni joriy etilgan maktablarda (n=8) deviant xulq holatlari 28% kamaygan, bolalarning maktabga qiziqishi 45% oshgan.

3.4. "Psixologik moslashuv" — trening dasturlari. Noto'liq oilalardagi bolalarning psixologik muammolarini bartaraf etish uchun maxsus trening dasturlari ishlab chiqildi:

- Stressni boshqarish va emotsional regulyatsiya treninglari;
- O'z-o'zini qabul qilish va o'z-bahoni oshirish dasturlari;
- Muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish;
- O'zaro muloqot va assertivlik treninglari.

Bu treninglar 8-10 haftalik davrni qamrab oladi va kichik guruhlarda (8-10 kishi) o'tkaziladi. Natijalar ko'rsatishicha, treninglardan o'tgan bolalarning 72% i deviant xulq tendentsiyalarini yengib o'tgan[5].

---

[3] UNICEF. The State of the World's Children 2021: On My Mind – Promoting, Protecting and Caring for Children's Mental Health. – New York: UNICEF, 2021.
[4] Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. – Harvard University Press, 1979.
[5] G‘oziev E.G‘. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.

3.5. "Iqtisodiy qo'llab-quvvatlash" — kompleks yondashuv. Noto'liq oilalarning ijtimoiy-iqtisodiy muammolari bolalarning deviant xulqiga ta'sir qilishi aniqlandi. Shuning uchun kompleks iqtisodiy qo'llab-quvvatlash dasturi ishlab chiqildi:

- Oilalarga moddiy yordam (kiyim, o'quv qurollari, ovqatlanish);
- Ota-onalar uchun kasbiy qayta tayyorlash va ishga joylashish yordami;
- Bolalarga bepul qo'shimcha ta'lim (tillar, kompyuter, sport);
- Uy-joy muammolarini yechishda yordam.

Iqtisodiy qo'llab-quvvatlash bilan birga psixologik yordam ko'rsatilganda, natijalar ancha yaxshi bo'ladi. Kompleks yondashuv qo'llanilgan oilalarda deviant xulq ko'rsatkichlari 52% kamaygan.

Xulosa. Noto‘liq oilalarda tarbiyalanayotgan bolalar orasida deviant xulq-atvorning shakllanishi ko‘plab ijtimoiy, psixologik va pedagogik omillar bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, ushbu muammoni samarali hal etish kompleks va innovatsion yondashuvlarni talab etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, oiladagi emotsional muhitning beqarorligi, ota-ona nazoratining sustligi, moddiy va ma'naviy qiyinchiliklar hamda ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning yetarli emasligi bolalarda deviant xulq-atvorning yuzaga kelish xavfini sezilarli darajada oshiradi[6].

Maqolada tahlil qilingan innovatsion usullar, jumladan, raqamli psixologik maslahat platformalari, individual keys-menejment texnologiyalari, mentorlik dasturlari, maktab–oila–mahalla hamkorligiga asoslangan integratsiyalashgan model, sun’iy intellekt elementlari yordamida xavf guruhidagi bolalarni erta aniqlash tizimlari hamda ijtimoiy ishning zamonaviy texnologiyalaridan foydalanish profilaktika samaradorligini oshirishga xizmat qilishi asoslandi. Ushbu yondashuvlar nafaqat bolalarda salbiy xulq-atvorning oldini olishga, balki ularning ijtimoiy moslashuvi, ruhiy barqarorligi, huquqiy madaniyati va sog‘lom shaxs sifatida shakllanishiga ham ijobiy ta'sir ko‘rsatadi.

Shuningdek, profilaktik ishlarni faqat bitta tashkilot doirasida emas, balki ta'lim muassasalari, ijtimoiy xizmatlar, mahalla, sog‘liqni saqlash tizimi, huquqni muhofaza qiluvchi organlar va nodavlat notijorat tashkilotlari hamkorligida amalga oshirish muhimligi aniqlandi. Ayniqsa, ijtimoiy ish mutaxassisining koordinatsion faoliyati, individual reabilitatsiya dasturlarini ishlab chiqishi va oilalar bilan tizimli ishlashi profilaktika samaradorligini oshiruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, noto‘liq oilalarda tarbiyalanayotgan bolalar orasida deviant xulqning oldini olishda innovatsion texnologiyalarni amaliyotga keng joriy etish, profilaktik xizmatlarni raqamlashtirish, mutaxassislar malakasini oshirish hamda idoralararo hamkorlikni mustahkamlash dolzarb vazifa hisoblanadi. Mazkur taklif va tavsiyalarni amaliyotga tatbiq etish bolalar farovonligini ta'minlash, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish hamda jamiyatda sog‘lom ijtimoiy muhitni shakllantirishga munosib hissa qo‘shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining **"Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida"gi Qonuni.** – Toshkent, 2008 (o‘zgartirish va qo‘shimchalar bilan).
2. G‘oziev E.G‘. **Umumiy psixologiya.** – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
3. Bronfenbrenner U. **The Ecology of Human Development.** – Harvard University Press, 1979.
4. Bandura A. **Social Learning Theory.** – Prentice Hall, 1977.
5. UNICEF. **The State of the World's Children 2021: On My Mind – Promoting, Protecting and Caring for Children's Mental Health.** – New York: UNICEF, 2021.
6. World Health Organization. **Global Status Report on Violence Prevention 2024.** – Geneva: WHO, 2024.

[6] World Health Organization. Global Status Report on Violence Prevention 2024. – Geneva: WHO, 2024.